

Talas Misyonunda Çalışan Bir Aile Hekiminin Tıbbi Notları: 1959-1965

The Medical Notes of a Family Physician Who Worked in Talas Mission: 1959-1965

Doç.Dr. M. Mümtaz MAZICIOĞLU^a

^aAile Hekimliği AD,
Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Kayseri

Geliş Tarihi/Received: 06.03.2011
Kabul Tarihi/Accepted: 02.10.2011

Yazışma Adresi/Correspondence:
Doç.Dr. M. Mümtaz MAZICIOĞLU
Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi
Aile Hekimliği AD, Kayseri,
TÜRKİYE/TURKEY
mazici@erciyes.edu.tr

ÖZET Hem birinci basamak hem de ikinci basamak sağlık bakımı American Board of Comissioners in Foreign Missions tarafından yürütülen temel aktivitelerden birisidir. On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında çok sayıda Türk şehrinde kendi çalışanlarının bir kısmının da bu kurumlarda eğitildiği dispanserler ve hastaneler kurulmuştur. Bu çalışmada belirtilen hastanelerden birisi olan, Talas Nute Hastanesi'nde Talas/Kayseri'de ve çevresindeki il, ilçe ve özellikle köylerdeki hastalıklar, toplum sağlığı konuları ve yaşayan insanların sosyal özellikleri konusunda bir aile hekiminin aldığı notlar sunulmuştur. Bu notlar sosyal açıdan önemli olaylar ve durumlar ile hastalıklar ve toplumun buna cevabı ana başlıklarında gruplandırılarak sunulmuştur. Bu çalışma Dr Warren B. Winkler tarafından kaydedilen bu notların içeriğini; o yıllardaki bireysel sağlık durumu, sağlık inanışları ve günümüz doktorlarının çok aşına olmadıkları yaygın hastalıkları aile hekimliği bakış açısıyla yansıtmaktadır. Bu yazıda kırk yıldan fazla bir süre önce Türkiye'nin sağlık ve sosyal durumu hakkında bir yabancı aile hekimi tarafından gözlenen önemli ipuçları bulunabilir. Ayrıca o günlerdeki sağlık tasarımı ve sunumu sağlık planlamacıları için yararlı bilgiler sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi; misyonlar ve misyonerler; hastane birimleri

ABSTRACT Both primary and secondary health care is one of the primary activities of American Board of Comissioners in Foreign Missions. In the last two decades of the 19th century in several Turkish cities dispensary and hospitals were founded where some of their own staff were also educated in these institutions. The notes of a family physician in Talas Nute Hospital about what he actually experienced in his daily life for diseases, the public health issues and social characteristics of the people living in Talas/Kayseri and the surrounding cities, counties and especially villages were presented. These notes were grouped as important social events or situations and diseases and the response of public. This work summarizes the content of these notes from the point of view of family medicine to reflect the personal health situation, health beliefs of those years and common diseases that physicians of today are not familiar with. In this paper one could find significant clues about the health and social situation of Turkey more than forty years ago viewed by a foreign family physician. Additionally the design and conduction of health care may provide useful information for health planners.

Key Words: History of medicine; missions and missionaries; hospital units

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2012;20(1):24-32

Istanbul'un fethinden Mektebi Tıbbiye-i Şahane'nin kurulmasına kadar geçen sürede Anadolu'da tıp eğitimi darüşşifalar yoluyla sağlanmıştır.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk tıp okulu Kanuni zamanında 1556'da açılmıştır. Darüşşifalar sonrası dönem 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Açılış tarihi tam bilinmeyen denizcilerin tedavilerine yönelik ku-

rumuş olan deniz hastanesinin ilk şekli olan ve gemilere doktor temin etmeyi amaçlayan ilk hastane modern tıp anlamında açılan ilk tıp okulu gibi değerlendirilmemektedir. Ancak 1827'de Mustafa Behçet Efendi tarafından kurulan Tıphane-i Amire ilk modern tıp okulu olarak kabul edilmektedir.²

İlk tıp okulu kurulmadan hemen önce Anadolu'ya yabancı misyonerler ayak basmışlardır. Bunu takip eden ilk on yıl içerisinde American Board of Commissioners in Foreign Missions'ın (ABCFM) faaliyetleri tüm Osmanlı topraklarında yaygın olarak görülmeye başlamıştır.³⁻⁵ Başlangıçta eğitim kurumlarının kurulması ağırlıklı çalışmalar yürütülürken 1950'lerden sonra dispanserler ve hastaneler kurulmaya başlanmıştır.⁶ Anadolu'da ABCFM hastaneleri Antep, Talas, Mardin, Van, İstanbul, Merzifon, Sivas, Harput ve Diyarbakır'da kurulmuşlardır.⁷ Kayseri Talas'ta eğitim faaliyetleri 1871-1915 ile 1927-1967 yılları arasında, sağlık alanındaki faaliyetler ise 1887-1914 ile 1927-1972 arasında yürütülmüştür.⁸

AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS IN FOREIGN MISSIONS.⁸

Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan en eski ve büyük misyoner örgütü ABCFM'dir. Kısaca BOARD olarak ta isimlendirilmektedir. Osmanlı Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 1830 yılında imzalan ticaret anlaşması sonrasında 1831 yılında BOARD'un ilk resmi merkezi açılmıştır. Daha sonra 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları ile yabancı kuruluşların Osmanlı topraklarında çalışmaları ve teşkilatlanmaları daha kolay hale gelmiştir. İlk yıllarda BOARD çalışmaları eğitim ağırlıklı sürdürülerek Osmanlı topraklarında çok sayıda eğitim kurumu açılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Osmanlı topraklarında Avrupa bölgesi, batı, doğu, orta Türkiye bölgeleri olarak adlandırılan dört bölgede faaliyet gösterilmeye başlanmıştır. Kayseri'de bulunan iki ana merkezden birisi olan Talas Batı Türkiye bölgesinin en doğusunda yer almaktadır.

Kayseri misyonu 1854 yılında, buna bağlı uç istasyonlar 1870 yılında kurulmaya başlamıştır. Kayseri'de sağlıkla ilgili çalışmalar ise 1878'lerde

başlamıştır. Daha sonra Talas'a taşınan hastane 1890'dan 1911 yılına kadar faaliyet göstermiş ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında 1930 yılına kadar çalışmalara ara verilmiştir.^{6,8} Bundan sonra kırk yıla yakın bir dönem hastane çalışmaları devam etmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Warren H Winkler'in yirmi yedi sayfadan oluşan notları 1959 Mart'ından 1965 Haziran'ına kadar olan dönemde tutulan toplam 190 kayıt içermektedir. Bu kayıtlar son derece sade bir dille karşılaşılan durumu özetlemektedir. Winkler'in her hafta sosyal ya da tıbbi açıdan özelliği olan hastalar için kaydettiği özel notları; o döneme özgü tıbbi tedavi imkanları, halkın sağlık inanışları ve sosyal yaşam ile ilgili önemli ayrıntılar içermektedir.

Talas Kayseri'nin yaklaşık 6 km güneydoğusunda aşağı bölümü düz bir ovada başlayan üst bölümü Talas'ın hemen üzerinde bulunan Ali Dağı eteklerine kadar uzanan bir yerleşim yeridir. Eskiden beri dayandığı yamaçlarda teraslanmış bahçelerde bol meyve yetiştirilen bir yer olarak tanımlanmaktadır. Orta Asya'dan gelen Türk boylarının ya da Türkmenlerin yerleşim yerine Talas adını verdiği düşünülmektedir. İlk kez 1398'de Osmanlı idaresine girmiş daha sonra 1402 Ankara Savaşı sonrası Karamanoğlu Beyliği idaresinde kalmıştır. Talas'ın nüfusu 1895'lerde 30,000 olarak verilmektedir.

Bu yazıda Talas Nute hastanesinde kapanmadan önceki son 10 yılda çalışan Aile Hekimliği Uzmanı olan Warren H Winkler'in hasta kayıtları; dönemin sağlık anlayışı, sık görülen veya ciddi rahatsızlığa yol açan hastalıkları ve sosyal yapısının ortaya konulması açısından incelenmiştir. Sosyal açıdan önemli olaylar ve durumlar ile hastalıklar ve toplumun buna cevabı ana başlıkları altındaki alt başlıklarda ise dönemi yansıtan farklı başlıklar yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın yakın tarihimizde çok uzun bir dönem aralığında sağlık inanışları ve bireysel davranışların karşılaştırılabilmesi için de katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz. Bu çalışmada Warren H Winkler'in daktilo ile tutulmuş, İngilizce ve 27 sayfadan oluşan notlarının

kendisinden alınan fotokopisi temel materyal olarak kullanılmıştır. Bu kaynak metin sosyal açıdan önemli olaylar, durumlar ile hastalıklar ve toplumun buna cevabı ana başlıklarında gruplandırılarak incelenmiştir.

Ayrıca döneme özgü çeşitli çalışmalar inceleyerek ABCFM ile ilgili tanımlayıcı bilgiler eklenmiştir.

BULGULAR

Tıbbi ya da sosyal açıdan özelliği olan hastalık ve durumlar hakkındaki kayıtlar (TSAÖD-K) ABCFM Talas Nute Hastanesi (Resim 1) doktoru Warren H Winkler (Resim 2) tarafından Mart 1959 ile Haziran 1965 arası dönemde tutulmuştur (Tablo 1). Bu beş yıllık süre içerisinde Temmuz ayı dışında hemen her ay kayıt yapıldığı görülmektedir. Her ay için ortalama 19,1 olmak üzere beş yıl içerisinde toplan 190 kayıt yapılmıştır. Alınan notlar gerektiğinde Türkçe karşılıkları ile de belirtilmiştir. Genel olarak bakıldığında o dönemin il, ilçe ve daha çok köy yaşantısını, bireylerin ve toplumun sağlık algısını yansıtmaktadır. Misyonun görev alanındaki 560 köyden sadece beşinde elektrik bulunmaktadır.⁶ Kayseri'nin nüfusu 100,000 iken hiç gece kulübü olmaması ve sadece bir sineması olması TSAÖD-K'da ilginç bulunan kayıtlar arasındadır.

Türkçe yer ve kişi isimleri ile bazı durumlar hakkında halkın kullandığı ifadeler alınan notlarda aynen yansıtılmıştır. Buna örnek olarak;

RESİM 1: Talas Nute Hastanesi dispanser girişi.(ABCFM'nin arşivinden izin alınarak alınmıştır.)

RESİM 2: Dr. Warren H Winkler bir hastasını muayene ederken (ABCFM'nin arşivinden izin alınarak alınmıştır).

“Bu 10 dakikalık muayene için 200 saatlik yoldan geldim. Beni iyileştirmelisiniz”,

“İncesu'dan (metinde “thin water” olarak İngilizceye çevrilmiş) gelen bir kız “Önce Allah, sonra siz! Ayaklarımızı öpeyim baş ağrımı iyileştirin”,

“Ne olur bir iğne yapında hemen çocuk sahibi olayım”,

“Doktor benim kalbim var (Dr. Winkler neden kalp rahatsızlığım var denmediğini bir türlü anlamadığımı belirtiyor)”, ifadeleri verilebilir.

Bu kayıtların incelenmesi sonucu bireylerin bir sağlık sorunu ile karşılaştıklarında kendilerince aldıkları önlemler, uyguladıkları tedaviler, eğitilmiş sağlık personeli olmayan sağlık teknikerleri (iğneci ve kırık çıkıkçılar gibi), bitkisel ilaç uyguladığı bilinen çeşitli kişiler, din adamları, dal uzmanı doktorlar ve Kayseri'de bulunan sağlık kuruluşlarının çalışmaları eleştirel bir bakış açısıyla yansıtılmaktadır.

Dr. Warren H Winkler'ın notlarında öne çıkan ana başlıklar: Sosyal açıdan önemli olaylar ve durumlar;

- Sağlık inanışları,
- Toplumsal alışkanlıklar,
- Ulaşım ve iletişim problemleri,
- Sağlık ve sosyal alanda etkili olan dini anlayışlar şeklinde sıralanabilir.

TABLO 1: Tıbbi ya da sosyal açıdan özelliği olan hastalık ve durumların yıllara göre kayıtları.

Yıllar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
1959	-	-	4	2	9	5	-	-	-	1	2	1	24
1960	1	6	4	8	4	-	-	2	4	6	4	8	47
1961	3	4	4	-	2	4	-	7	3	9	8	3	47
1962	3	3	3	10	1	3	-	-	3	1	3	2	25
1963	4	2	5	4	2	6	-	-	-	-	-	-	23
1964	-	-	-	2	3	3	-	-	4	1	1	2	16
1965	2	1	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	8
Toplam	13	16	20	29	23	21	0	9	14	18	18	16	190

Hastalıklar ve toplumun buna tepkisi ilgili olarak ta;

- Malnütrisyon ve büyüme gerilikleri,
- Sağlıklı çocuk izlemi,
- Enfeksiyon hastalıkları,
- Paraziter hastalıklar,
- Jinekolojik hastalıklar,
- Sindirim sistemi hastalıkları,
- Kalp ve damar hastalıkları,
- Malign hastalıklar,
- Böcek sokmaları,
- Anemiye yol açan durumlar (PICA),
- Ateşi silah yaralanmaları,
- Alternatif ve tamamlayıcı yöntemlerle hastalıkların tedavisi başlıklarında inceleme yapılabilir.

SOSYAL AÇIDAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE DURUMLAR

Bu başlık altında o hafta veya ay içerisinde toplumsal olaylar ya da karşılaştığı hastalarla ilişkileri sonucu ortaya çıkan yeni karşılaşılan ya da ilginç bulunan her konuda Dr. Warren H Winkler tarafından çeşitli notlar alınmıştır. Bu notlarda bireylerin hastalık algısı ile ilgili olarak “Allah isterse iyi eder bizim gayretimiz sonucu değiştirmez” şeklinde bir anlayışla tedavisi ya da korunması mümkün olan hastalık ya da sağlıkla ilgili durumlar ortaya çıktığında herhangi bir girişim yapılması ile ilgili çekimser davranmak ve mücadele etmemek ön plana çıkmaktadır.

Fiziksel Şartlar ve Buna Uygun Yaşam Tarzı

Fiziksel çevre şartları bazıları için oldukça zorlayıcıdır; henüz mağaralarda ya da kaya içerisine oyulmuş evlerde yaşayanlar vardır. Yaklaşık elli yıl geçmiş olmasına rağmen Kayseri'nin Talas ilçesi ve diğer bazı bölgelerinde içerisinde oturulmamasına rağmen bu tarz yaşam alanlarının kalıntıları halen varlığını sürdürmektedir (Resim 3). Yaşam alanının fiziksel yetersizlikleri yanında sağlıklı ortam ile ilgili çok sayıda çarpıcı örneğe yer verilmektedir. Muayene için gelen hastalar muayene sırası beklerken poliklinik önünden geçen bağ bahçe sulamada kullanılan akarsuda çamaşırlarını yıkayıp poliklinik duvarına asarak kurutmaktadırlar (Resim 1). Hastalardan herhangi bir nedenle idrar örneği istendiğinde laboratuarda yere oturarak numune kabını dolduranlar görülebilmektedir. Hastanede yatan hastaların yakınları ortaya çıkan tıbbi atıklardan doğrudan hasta odasında atığı yere atarak

RESİM 3: Talas'ta eski yerleşim yerlerine ait kayalık yapılanma. (M. Mümtaz Mazicioğlu tarafından çekilmiştir).

kurtulabilmektedirler. Bir ev ziyaretinde doktorun hasta bir çocuğun boğazına bakmak için kullandığı dil basacağı daha sonra doktorun kendisine içmesi için hazırlanan süte şeker karıştırılmasında kullanılabilir.

Toplumsal Alışkanlıklar

Bu başlık altında hem daha önce hiç karşılaşılmayan davranışlar ele alınmakta hem de bu davranış şekilleri Amerikan vatandaşlarının davranışları ile karşılaştırılmaktadır. Bir yılbaşı kutlamasında herkesin birbirini kutlarken erkeklerin erkekler ile öpüşmesi Dr. Winkler tarafından çok ilginç bulunmuş ve kendi toplumunda erkeklerin böyle bir kutlamada erkekleri değil de bayanları öpmesinin kendi toplumsal değerleri açısından normal kabul edileceğini belirtmiştir. Kendisine ilginç gelen bir diğer gözlemi Türk erkeklerinin tetkik için gerektiğinde hemen her zaman bekletmeden numune verebilirken bu davranışın Amerikan erkekleri için pek sık karşılaşılmayan bir durum olduğunu belirtmektedir. Şehirde verilen bir çay partisinde üç saat boyunca erkeklerden sadece orkestra elemanlarının bulunduğu bir ortamda dans etmeleri de gözlemlendiği ilginç olaylardan biridir.

Hastalıklardan korunma, tedavi ve diğer dal uzmanları ve sağlık kuruluşları ile ilgili olarak tanıdığı uzmanları ziyareti, hastalarından aldığı geri bildirimler ve diğer hastanelere çeşitli nedenlerle yaptığı ziyaretlerle ilgili olarak da bireysel ve kurumsal açıdan sağlık sorunlarına nasıl yaklaşıldığı ile ilgili bilgiler TSAÖD-K'da sunulmuştur. En önemli sorun yoğun hasta yükü ve bu hastalar ile ilgilenen sağlık personelinin azlığıdır. Hem doktorlar hem de sağlık personelinin hastalara yaklaşımlarında mesafeli davranışları ve özveriden mümkün olduğunca kaçınmaları tarzında gözlemler kayda değer sayıda bu notlar arasında yer almaktadır. Örneğin hastane odalarının 5-6 yataklı oluşu önemli bir sorundur (belki son 10 yıla kadar bu sorun devam etmiştir). Bunun ötesinde Enfeksiyon hastalıkları servisinde yeni bir hasta geldiğinde yatan hastalar arasında bulaşıcı hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla hastaları bazılarının yataklarının değiştirilmesi sürecinde; hastaların yatak değiştirdiğini ancak yatak çarşafı ve örtülerinin

hiç değiştirilmeden bu hasta aktarımının yapıldığını belirtmektedir. Tüberkülozlu hastalar için ayrılmış bir hastanede (Bu hastane muhtemelen Nuh Naci Yazgan Verem Hastalıkları Hastanesi'dir; halen Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü hizmet binası olarak kullanılmaktadır) çalışan tek bir hemşire bulunduğu belirtilmektedir. Bu hemşire yatan 150 hastadan sorumludur ve buna rağmen gün içerisinde işi 3-4 saatte bitmekte ve sonra vaktini oturarak geçirmektedir

Sağlık ve Sosyal Anda Etkili Olan Dini Anlayışlar

Misyonerlik faaliyetleri içerisinde sağlık hizmetinin yürütülmeye başlanmasında temel alınan görüş "İsa bir tıbbi misyonerdir", "Hazreti İsa'nın kendisi tanrısal gücünün bir kısmını hastaları iyileştirmede kullandığına göre, tıbbi yardım ve bakımın misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olması doğaldır" anlayışlarıdır.^{5,7} Bunlar içerisinde en dikkati çeken Ramazan aylarında ortaya çıkan durumdur. Bu ay içerisinde tutulan oruç nedeniyle beslenme ve ilaç almada oluşan kısıtlama nedeniyle bazı hastalıkların seyrinin ağırlaşabildiği ya da ortaya çıkma sıklığının arttığı düşünülmektedir. Oruç tutulması nedeniyle boğaz muayenesinde dil basacağı kullanamama durumu ile jinekolojik muayene yapılamaması Dr. Winkler için tanı koymada yaşadığı sorunlardır. İslamiyet açısından "Hastalığın Allah'tan gelmesi ve tedavisinin de Allah tarafından verileceği" inancı nedeniyle hastaların tedaviye uyumunda çok büyük zorluklar yaşandığı belirtilmektedir. Dua ve muskalar ile tedavi girişimleri hakkında TSAÖD-K'da çok sayıda örnek bulunmaktadır. Çarpıcı bir örnek olarak; 1960 yılında bekleme odasında bir imama muayene sırası bekleyen bir yaşlı kadının ifadesi "Baş ağrımı ortadan kaldırmak için çok sayıda hocaya gittim ama baş ağrım düzelmediği için buradayım" verilebilir. Daha sonra bu yaşlı kadın imamın başvuru sebebini sorduğunda; onunda baş ağrısını tedavi etmek için muayene olmaya geldiğini öğrenir.

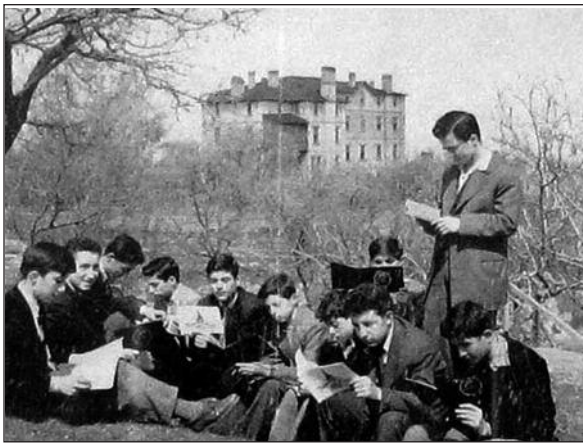
Öte yandan TSAÖD-K içerisinde birçok yerde Dr. Winkler kendi değerlendirmelerinde; bireysel ve kurumsal açıdan hastalıklardan korunma ve tedavide Hz İsa ve İncil'in katkısı olduğunu belirtmektedir. Kendisi ve yardımcı sağlık personelinin

(hemşire, hasta bakıcı, eczacı ve hatta Talas'ta bulunan misyonerlik okulunun öğretmenlerinin) özverili ve insani değerlere saygılı yaklaşımlarının korunma, tanı ve tedavi süreçlerine katkısı konusunda vurgular yapmaktadır. Güncel olayların yorumlanmasında dini kuralların kullanılması ile ilgili şöyle bir örnek verilmektedir:

Misyonerlik okulundaki öğrencilerden bazılarının komşu bir meyve bahçesine izin almadan girerek meyve yedikleri şikâyeti üzerine okuldaki öğrenciler uyarılmıştır (Resim 4). Daha sonra komşu çocukları misyon bahçesinde izinsiz üzüm yerken yakalandıklarında bir komşu yapılan şikâyete cevaben "Allah'ın verdiği meyveyi yiyorlar bunun ne zararı var?" şeklinde karşılık vermiştir.

Ulaşım ve İletişim Problemleri

O dönemlerde özellikle köy yollarının ulaşım konusunda ciddi engeller sunuyor olması nedeniyle hem hastaların doktora ve hastaneye ulaşmasında hem de doktorun ya da diğer sağılı personelinin tedavi, eğitim gibi gerekçelerle köylere kadar gitmeye çalışması sürecinde kış ve yağmurlu mevsimler boyunca ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. TSAÖD-K'da doktorun köy ziyaretleri ile ilgili olarak verilen en çarpıcı örnek ulaşım sırasında hiçbir zaman doktorun ve diğer misafirlerin yürütülmesi mutlaka bir binek hayvanının sırtında köye kadar taşınmasıdır. Ulaşımın zorluğu nedeniyle

RESİM 4: Talas Amerikan Koleji önünde öğrenciler (ABCFM'nin arşivinden izin alınarak alınmıştır).

Talas Nute Hastanesi'ne köyden gelen hastaların dönüşte yolun kapanması endişesi taşınmaları geç kalanların ise kalacak yer bulması önemli sorunlar arasındadır. Warren H Winkler'ın bir gün poliklinik penceresinden bakarken gördüğü manzara kendisine çok ilginç gelmiştir. Gelen hastalar ve yakınlarının kullandığı 11 eşek kapıda bağlı beklemektedir. Köylere ulaşım için kullanılan cipler ise sık arıza yapan araçlar olarak tanımlanmaktadır. Bir keresinde cipte şoför dahil 12 kişinin bulunduğu belirtilmektedir. O dönemde motorlu araç sayısı oldukça sınırlıdır.

Sağlık İnanışları

Sağlık inanışları toplumların hastalık ve rahatsızlıklarla baş etme süreçlerinde o zamana kadar olan birikimlerini yansıtmaları ve modern tanı ve tedavi yöntemlerinin etkinliğinin artırılması için sağılı çalışanları ve sosyal planlamacılar açısından üzerinde mutlaka durulması gereken bir konudur. Temeli Hipokrat ve İbni Sina'nın yaşadığı dönemlere kadar uzanan "dört sıvı" teorisi ile ilgili olarak hastalıklı bölgede toplanan kanın uzaklaştırılmasına yönelik şişe çekme (cupping) o günlerde sık kullanılan bir yöntemdir.² Bunun kökeninin belki de hiç ortaya konulamayacağı çok sayıda modern tıp ve bilimsel düşünce yöntemi ile açıklanamayacak durum TSAÖD-K' da yer almaktadır.

Açık yara ve yanık üzerine gaz yağı ya da köpek gaitası sürülmesi, penisilin gibi bazı temel ilaçların her hastalığa deva olarak düşünülüp sağılı eğitimi almamış kişilerce kullanılması, süttten kesilmek için meme başına kömür tozu sürülmesi gibi çok sayıda tıp dışı uygulama konusunda gözlemler kaydedilmiştir. Gaz yağının parazit düşürmek amacıyla ağızdan içilerek kullanıldığı gözlemlenmektedir. Baş ağrısı için başın tepesinde tıraş edilen bir bölgeye yumurta sarısı yerleştirilip bunun üzerine pekmez dökülüp bir kumaşla sarılıp 3-4 gün beklenmesi ve kuruyunca ağrının geçeceği inancı ilginç bir gözlem olarak verilmektedir. Bir epileptik hastada yeni yazılan muskanın etkinliğinin bozulması için hasta yakınları tarafından tıbbi tedavinin uygulanması geciktirilebilmektedir. Göbek fıtığı tedavisi için göbek üzerine çiğnenmiş sakız yapıştırıldığı görülmektedir. Çeşitli ağrılar için ağırlı bölge

üzerine çeşitli otlar bağlanarak beklenmektedir. Bu tür otlarla yapılan bazı tedaviler sonucu ciltte oluşan kimyasal ve alerjik reaksiyonlar nedeniyle Nute Hastanesi'ne başvurular yapılmaktadır.

Karın ağrılarında eski dönemlerden karında yerleşen yılan olduğu ve bunun geceleri dışarı çıkarak gezdiği inancı bazı hastalar tarafından dile getirilmektedir. Barsak parazitlerinden şeritlerin karında yerleşen yılan olarak algılandığı hastalar tarafından belirtilmektedir. Kulağa yerleşen sinek kurtçuklarının temizlenmesi için kulağa yoğurt uygulanmaktadır. Köpek ısırığında oluşan yaranın iyileşmesi için yara üzerine ısırılan köpekten alınan tüyler kapatılarak yara iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Myoma uterusu olan bir hastaya tanıdığı biri bir yuvarlak barsak paraziti yutarsa bu parazitin miyomu yiyip bitireceği önerisinde bulunmuşlardır. Daha önce iki çocuğunu kaybeden anne 3. çocuğu hastalandığında onu ölümden korumak amacıyla 40 erkekten aldığı 20 sent tutarındaki kolye ile 15 farklı kadın tarafından hazırlanan bir elbiseyi çocuğunun giyip kullanması ile bu kadar kişinin gücünü üzerinde taşıdığı için iyileşeceğine inanmaktadır.

Muayeneye gelen çocukların çoğunda tırnakların uzun olduğu ve kesilmediği görülmektedir. Bunun nedeninin eğer tırnak kesilirse çocuğun hırsız olacağı inancıdır. Daha önce tıbbi eğitimi olmadan çeşitli yöntemlerle hastalıkları tedavi etmeye çalışan bir vatandaş halk arasında "doktor" olarak adlandırılırken Nute Hastanesi'nde çalışan aile hekimi Warren H Winkler için hastaların "usta" tanımını kullandıkları da görülmektedir.

Çok tanrılı dinler öncesinden gelen sağlık inançları Mısır, Mezopotamya, Eski Yunan, Hindistan ve Çin gibi önemli medeniyetler döneminden itibaren yazılı hale getirildiği ya da sembollerle ifadeleri günümüze ulaşabilir hale geldiği için günümüzde de bilinmekte ve halkın sağlıklı kalma sürecinde izleri görülmektedir.⁹ Anadolu'da şimdiye kadar ortaya çıkıp hüküm süren çok sayıda uygarlığın ve Orta Asya'dan getirilen inanış ve alışkanlıkların etkisi Talas'ta olduğu gibi Anadolu'nun farklı bölgelerinde halen

yaşamaktadır. Sağlığın korunması, geliştirilmesi, hastalıkların tanısı, tedavisi ve rehabilitasyonu sürecinde bu inanışlar ve alışkanlıkların günümüzde de mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

Hastalıklarla İlgili Gözlemler

Sık görülen durumlar ve ilginç vakalar şeklinde TSAÖD-K metinlerinde geçen hastalıklar şöyle sıralanabilir; bebek ve çocuklarda beslenme bozuklukları, her türlü tüberküloz kliniği (akciğer, iç organ tutulumları, cilt tutulumları), lepra, amfizem, zatürre, menenjitler, kasık fıtıkları, izole ve komplikasyonlu mide ülserleri, ishaller, uterus prolapsusları, infertilite ve isteğe bağlı abortus için yapılan başvurular, kontrasepsiyon önerisi almak için başvurular, epileptik nöbetler ve kanserler. Cerrahi açıdan tüberküloz apseleri için uygulanan drenajlar, sünetler, yanık tedavileri ve getirilen greftlerden bahsedilmektedir. Günümüzde artık sık görülmeyen bir hastalık olan şarbon hem deri hem organ belirtileriyle çok sık görülen bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır.

Malnütrisyon ve Büyüme Gerilikleri

Beslenme bozukluğu özellikle bebekler ve çocuklarda çok sık görülen ve tüberküloz, zatürre ve ishaller gibi diğer bazı hastalıkların buna eşlik ettiği bir durumdur. Bununla ilgili TSAÖD-K'da birçok yerde bebek ve çocuk tartılarından örnekler verilerek beslenme bozukluklarının düzeyi ortaya konulmuştur. Bunlara örnek vermek gerekirse; muayene gelen 7, 9 ve 18 aylık üç kardeşin aynı ağırlıkta olduğu, 15 aylık bir çocuğun 3850 gr diğerinin 4500 gr olduğu gibi çok sayıda çarpıcı örnek verilmiştir. Altı yaşında bir kız çocuğu tartıldığında 11 kg geldiği görülmüştür. İlgincilerden birisi bir çocuğun anneannesinin "Çocuğu doyurmak için hem annesi hem de ben emziriyorum" ifadesidir. Bir önceki çocuktan hemen sonra hamile kalınması nedeniyle fetusun beslenmesinin bozulmaması için bir önceki çocuğun süttten kesildiği de görülebilmektedir. İshal ve zatürrelerin çoğunda beslenme bozukluğu ve düşük vücut ağırlığı tespit edilmektedir.

Sağlıklı Çocuk İzlemi

Sağlıklı çocuk izlemi yapmak için Misyon'dan hemşireler ev ziyaretleri yapmaktadırlar. Hatta köylere yapılacak ziyaretlerde bozuk yollar nedeniyle ulaşım problemi varsa köylerinin ziyaret edilmesi isteniyorsa yollarını tamir ettirmeleri konusunda köylülere baskı yapılmaktadır. Şehirde yaşayan doktor hanımlarından bir grup oluşturularak sağlıklı çocuk izlemi için eğitim verilmiştir. Bu gruba daha sonra Kayseri valisinin eşi, doktor eşleri ve öğretmenler ve basın mensuplarının eklenmesiyle köy ziyaretleri yapıp çocuklarda beslenme ve bakım konusunda eğitimler verildiği belirtilmektedir (Resim 5). Bu konuda TSAÖD-K'da çok sayıda bilgi notu vardır. Verilen eğitimler poliklinikte hasta bekleme odasında, köylere yapılan ziyaretlerde evlerde verilmektedir.

İnfertilite

İnfertilite nedeniyle çok sayıda kişinin başvurusu hakkında kayıt bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı başvuru öncesi çok çeşitli yöntemler denemiş olanlardır. Bir kısmı daha önce çocuk sahibi olduğu halde daha sonra yeniden çocuk sahibi olamayanlardır. Ayrıca sürekli kız çocuğu olup erkek çocuk sahibi olamayanlarda bu grupta değerlendirilmesi gerekenler olarak çok sayıda başvuruda bulunmuşlardır.

İnfertilite nedeniyle daha önce yapılan; karın üzerinde kızgın kavanoz gezdirilmesi, ağızdan çeşitli hayvanların spermlerinin içilmesi gibi yöntemlerden bahsedilmektedir. Çok ilginç bir infertilite baş-

RESİM 5: Bebek beslenmesi eğitimi. (ABCFM'nin arşivinden izin alınarak alınmıştır).

vurusu tarzı da küçük yaşta yapılan evlilikten kısa ya da uzun bir süre sonra yapılan başvurulardır. 20 yaşında kızı olan bir anne 27 yaşında olduğunu iddia etmektedir. On üç yaşında dört aylık gebelik sonrası abortus geliştiğinde tedavi sonrası hasta ilk olarak yeniden ne zaman gebe kalabileceğini sormaktadır. Yine on iki yaşında bir yıldır evli kız infertilite şikâyeti ile başvurmuştur. Bazı kızların henüz hiç menstrüasyon geçirmeden evlendikleri de bilinmektedir. Yapılan spermiyogramlarda hiç sperm olmadığı görülen erkekler, genital organlarda malformasyonları ya da agenezisi olan kadınlar bu konuda ilk kez Talas Nute Hastanesi'nde bilgilendirilmektedirler. İnfertilite nedeniyle yapılacak muayene ve testlerde kadınlar için bir sorun olmamasına rağmen erkekler muayene olmak istememekte ya da bunun gereksiz olduğunu ileri sürmektedirler. Bu başlık altında incelenebilecek bir başka konuda evlilik dışı ilişkiler olabilir. Kocasını çok uzun süre uzakta olan ve muayenede gebe olduğu tespit edilenler kadınlar bulunmaktadır.

Enfeksiyon Hastalıkları

Zatürreler ve ishaller oldukça sık görülmektedir. Tüberküloz ve lepra hala yaygındır. Özellikle tüberkülozun her türlü klinik görünümü ile ilgili alınmış çok sayıda not bulunmaktadır. Diğer hastalıklarla birlikte tüberküloz tespit edilmektedir. Şarbon tanısı konulmaktadır. Tüberküloza bağlı olmayan ya da nedeni belirlenememiş menenjit tanılarında sık rastlanmaktadır. Kuduz vakaları ve kuduzdan ölüm nadir görülen bir durum değildir. Diyabet ve yüzeysel tümörler gibi hastalıklar nedeniyle oluşan enfekte ülsere yaralar sık görülmektedir. Poliomyelit hem aktif hastalığı hem de oluşturduğu sekelleri nedeniyle ilk başvuru nedenlerindedir.

Paraziter Hastalıklar

En ilginç özelemlerden biri bir kız çocuğunda askaris, şerit, kıl kurdu ve trişinozun dördünün birlikte bulunduğu tespit edilmesidir. Ölen bir çocuğun ağzından ve burnundan öldükten sonra 41 yuvarlak solucan çıktığı çocuğun cenazesinin yıkanması için artık yeni solucan çıkmayana kadar beklenilmek zorunda kalındığından bahsedilmektedir. Şeritler karında yerleşen yılanlar olara algılanmaktadır. Bir

erişkin hasta barsak parazitinden kurtulmak için gaz yağı içmiş ve sonuçta 16 tane parazit düşürmüştür. Daha sonra bu hastada siroz geliştiği tespit edilmiştir.

Jinekolojik Hastalıklar

Erken yaşta evlenme ve çocuk sahibi olma sonucu genital organlarda prolapsus sık görülmektedir. Doğumda zorlanmaya neden olabilecek dar pelvis yapısı, habitüel abortuslar not edilmiştir. Gebelik takibi ebeler tarafından yapıldığı için gebe olarak gelenlerin önemli bir kısmının başvuru nedeni nasıl düşük yapabilecekleri ile ilgili danışma ya da müdahale talepleri olmaktadır.

Sindirim Sistemi Hastalıkları

Bu başlıkta incelenebilecek paraziter hastalıklar başvuru nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır. Komplikeyonlu ya da komplikeyonsuz mide ülserleri sık görülmektedir. Bu nedenle başka yerde yapılan ameliyatlardan bahsedilmektedir.

Kalp ve Damar Hastalıkları

Bu grupta kalp yetmezlikleri ve inmelerin son dönemlerinde başvurdukları ile ilgili notlar bulun-

maktadır. Kalp yetmezliği ile sonrası gelişen zattürre tanıları konulmaktadır.

Diğer Hastalıklar

Bu grupta haklarında detaylı bilgi verilmeyen malign hastalıklar, böcek sokmaları, PICA alışkanlığı ve anemilerden bahsedilmektedir. Kas iskelet sistemi hatalıkları da ender görülmeyen hastalıklar arasındadır.

Yukarıda belirtilen gruplar dışında Dr. Warren H Winkler'a zaman zaman hayvan hastalıkları ile ilgili olarak da başvurulmaktadır.

Sonuç olarak yaklaşık 85 yıllık bir süreçte ABCFM'in Talas Nute Hastanesi birinci basamak ve ikinci basamak sağlık hizmeti sunmuştur. Buna ek olarak sağlık alanında saha çalışmaları, eğitim faaliyetleri yürütülmüştür. Verilen hizmetin temel amacı misyonerlik faaliyetleri olmasına rağmen bölge halkının sağlık düzeyini yükseltecek ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını bilimsel anlamda karşılayacak özverili bir çalışma yürütülmüştür. Dr. Warren H Winkler'ın kayıtları belirli bir dönemin sağlık anlayışı ve sağlık yapılanmasını sunması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Uludağ OŞ. [Turkish Medicine in Otoman Empire] (Translator. Kahya E). Publication of Institution of Turkish History. 1st ed. Ankara: Institution of Turkish History Press; 1997.p. 47-50.
2. Kahya E, Demirhan A. [Medicine in the Otoman Empire (and other scientific developments)]. 1st ed. İstanbul: Nobel Medical Bookstore Ltd. Şti; 1997. p.108-30.
3. White G. [The memories of an American Missioner in Merzifon American College] (Translator. Yüksel CT). 1st ed. İstanbul: Enderun Bookstore; 1995. p. 61-7.
4. Aydın M. [American Missionaries among Bulgarians and Armenians]. 1st ed. İstanbul: Yeditepe Publishing House; 2008. p.141-7.
5. Alan G. [The activities of American Board in Merzifon and Anatolian College]. 1st ed. Ankara: Center Repro Publishing Ltd; 2008. p.331-53.
6. Mazıcıoğlu MM, Hatipoğlu N, Üstünbaş HB, [Kayseri American Hospital activity in early 1900's]. Turkish Journal of Family Practice 2009;13 (2): 99-103.
7. Arda B. This American hospital of ours. Gaziantep Journal of History and Culture 2010; 27 (5): 15-21.
8. Özsoy H. [The activities of American missionary in Kayseri and Talas American college] 1st ed. Kayseri: No 2. 1996. p. 23-105.
9. Eyuboğlu İZ. [Anatolian Beliefs]. 1st ed. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları; 1998. p.7-26.